

CHAPTER «LAW SCIENCES»

THE IMPLEMENTATION OF PHILOSOPHICAL THINKING IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE: THE REORGANIZATION STAGE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN HUMANITARIAN EDUCATION IN UKRAINE

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: РЕОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Viacheslav Blikhar¹

Mariia Blikhar²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-79>

Abstract. The current social, state-making and law-making processes do not give a person the slightest opportunity to think, comprehend, realize and make the right decisions. All this is the fulfillment of duties (social, professional, family, etc.) with the exception of not only the choice but also the ability to think. For what, they say, to think about vital questions, if the dream is short, the work is endless, the social rhythm generally puts the person in the "approved value reality" – time and money, no time for friends, family, family, community, society, state etc. Vanity shapes the boundaries of a never ending whirlwind of unresolved problems, lack of opportunities, the search for a "way out" of yesterday, personal and social oblivion to such an extent that we do not notice any childish laughter, no school grades, no youth whirlwind, no rainbow after a thunderstorm, no silence

¹ Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy and Political,
Science Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

² Candidate of Economic Sciences, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional and International Law,
Lviv National University Lviv Polytechnic, Ukraine

of the rain, no old age of parents and many other meaningful processes... As soon as a tragic reason for stopping this maelstrom and taking into account the environment, etc. occurs, at once human consciousness is directed to the awareness of the volatility and futility of the current globalized life, to life and professional mistakes, to the possibility of success. Understanding that there is no universal recipe for a happy life causes a person to desire to change, to reflect on how to be happy. This is how attention to oneself and surroundings is formed, the ability to see, hear, feel and understand. Therefore, it should be noted that knowledge of philosophy, or at least an interest in this science, leads a person to find the right answers regarding the meaning of thought, the ability to think, the right thinking, the relationship between them. It inevitably helps a person to improve his personal life, to make himself happy, to change spiritual and material conditions of life. In general, unfortunately, it should be noted that the tragedy of today's development of mankind lies precisely in the inability of man to hold on to the system of values. The desire to change the world, in such a context, is possible with the personal participation of a person. Changing ourselves – changing the world. As mediating oneself to crisis processes in the world, being in a state of worldview confusion, confronting oneself with the elimination of evil, unhappiness, unresolved issues of different dimensions emphasizes the unwillingness, and rather, the inability, of a person to transcend these problems. After all, the parity of categories, which cannot be criticized, confirms the presence of good after evil, happiness after misery, continuity of day after night, warm after cold, etc. Each person, after comprehending one or another problem, solves independently to change something, or to leave unchanged ... In order to learn to live, one must live. Undoubtedly, each person has an inherent desire for wisdom, he is directed by the thought to comprehend vital questions, solve problems, to find answers to each question concerning the attitude to other people, social norms, state-building principles, the world in general, values, choice of a profession etc. In this case, it is advisable to still use a large-scale experience of philosophy, which will certainly help a person to choose the right solution to life's problems. It is much easier to climb up a path trampled by someone than to pave the way yourself. The fear of falling into the forest traps, falling into a failure, eventually getting lost disappears. In such an approximate way, philosophy helps a person who wants to learn to think

properly, for their own sake, others, the public, public good, and so on. With this in mind: the subject of our study is the direct influence of philosophy on the formation of socio-cultural space of man, the methodology that we used in scientific exploration, are general philosophical methods and principles, the purpose will be to study the level of implementation of philosophical thinking in the formation of global trends in the formation of legal thinking modern science, which in turn has made it possible to find out the importance of philosophical thinking for the formation of legal culture in particular, and law in general.

1. Вступ

Розум людини – це немов фіксована ідентичність людини. Звідси, до речі, заявлена вченими антропологічна аксіома людини як *Homo sapiens*. Власне, за допомогою філософії людина не лише відчуває себе громадянином конкретної держави, а проявляється у світовому масштабі, як громадянин світу (царства земного) та неба (царства небесного). У філософії людина здатна усвідомити себе в широкому антропологічно-аксіологічному розумінні. У професійному ракурсі філософія сприяє становленню фахівця, розширяє його світогляд, культуру, впливаючи на формування відповідного знання, що є запорукою уникнення, власне, професійного нігілізму. Незалежно від сфери діяльності людини, свідченням високого інтелектуального рівня, здатності мислити, комунікувати та вирішувати проблемні питання на професійному рівні буде філософська освіченість (не тотожна філософській освіті). Отже, незалежно від фаху, філософія – це основна наука освітньо-виховного процесу. До прикладу, Цедліц, переконуючи підлеглих у важливості філософії, стверджував, що після закінчення освітніх курсів доводиться бути лікарем, суддею, адвокатом тощо лише декілька годин на день, а ось людиною – увесь день. Актуальність вивчення філософії у вищих навчальних закладах у часі та просторі не вичерпується за жодних умов та обставин. Адже саме філософія безпосередньо впливає не лише на формування світогляду загалом, а й на розширення меж мислення, формування здатності до терпеливості, толерантності, гуманізму та ін. Ба більше, за допомогою філософії людина спрямовує свідомість у бік абстрактного мислення, що наповнене життєвим смислом (наприклад, «дух», «час», «простір», «світ» та

інші абстракції). Властиво, що за допомогою філософії людина набуває непорушність духа, вчиться мислити, а, зокрема, філософія – це «вищий навчальний заклад» творчого та критичного мислення. Опіраючись на один із ключових філософських принципів – нічому не довіряти – людина спроможна забезпечитися від розумових збочень і забобонів. Праксеологічна функція філософського мислення передбачає прищеплення у людини любові до мудрості на практиці, адже філософію слід викладати в контексті її трактування як безсумнівного найважливішого загальноосвітнього предмета. Окрім того, що слід розуміти в контексті останніх спроб заборонити філософію (а подекуди, це вже реалізовано на превеликий жаль), остання ж існує насамперед як форма свідомості та форма відношення до світу. Зрештою в нинішніх умовах формування в Україні держави з соціально-демократичною орієнтацією покликання філософії полягатиме у комунікативному її дискурсі. В цьому разі, філософ – це особа, яка безпосередньо впливає на формування міжособистісних відносин і правовідносин, адже на основі античного способу філософування можна зробити висновок, що той, хто не може виступити на Агорі, висловитися про цілі та мету свого виступу, не є громадянином. Відтак громадянином можна називати того, хто може висловити свої наміри. Філософія здатна допомогти людині не лише вміти думати, а вміти висловити свої думки. На завершення, філософія – це шлях від людини до людини та навпаки, що може стати квінтесенцією формування правової культури, особливо, що стосується сучасних етапів розвитку науки в Україні.

2. Сучасні відносини філософського мислення і правової культури

Важливою складовою філософського знання, насамперед соціальної філософії, котра стосується існування людства як феномену, є проблема соціального прогнозування. Її вирішення можливе лише на основі детального аналізу тих причин, що зумовлюють розвиток суспільства, призводять до значних змін у ньому та сприяють його трансформації на певних етапах його існування. В історії світової філософської думки це питання завжди було актуальним, оскільки людство, а здебільшого вчених, завжди цікавило майбутнє. Серед основних концепцій суспільного розвитку зазначимо такі: теологічна (грунтована на засадах визнання

наявності надприродної сутності, яка визначає розвиток людства та має такі різновиди); утопічна (засновується на уявленнях про бажане майбутнє людства, які не враховують наукового розуміння закономірностей розвитку природи та суспільства); наукова (формована на основах пізнання загальних закономірностей розвитку людської цивілізації).

З переходом світової цивілізації наприкінці ХХ ст. до стадії *постіндустріального суспільства* у цій позитивістській концепції суспільного розвитку помітний перехід від технологічного до інформаційного напрямку. Символом цього суспільства стає комп'ютер, основним засобом – інформація, а метою всебічного піднесення індивідуальності людини. З'являється такий принцип функціонування суспільства, як демасифікація, суть якого у вияві багатоманітності.

Водночас принципами постіндустріального суспільства стають почуття сусідської спільності, самоосвіта, плюралізм, толерантність, інституціоналізм. В основі новітніх концепцій суспільного розвитку є теза про визначальну роль інформаційно-комп'ютерних систем у функціонуванні суспільства. Помітною стає поява теорій електронно-цифрового, наукового, інтелектуального суспільства, суспільства знання. Зважаючи на визначення основного напрямку розвитку суспільства історично оформились три основні позиції.

Серед них відзначимо такі.

Прогресистська, що засновується на тезі про немінучість висхідного розвитку усього соціального та того, що пов'язано з ним. Ця ж концепція була характерна для суспільно-політичних та філософських доктрин епохи Просвітництва, коли в нових історичних умовах постало завдання вироблення своєрідного бачення проблем суспільного розвитку. Цей же напрям презентує і охарактеризована концепція «індустріального суспільства». Її автори – Р. Дарендорф [1], Р. Арон [2], У. Росту [3], Д. Белл [4] – говорили про наявність певних стадій розвитку капіталістичного суспільства, котре у низці країн досягло такого свого стану, коли воно вже вийшло за певні межі і може характеризуватись як «постіндустріальне». Згодом О. Тоффлер [5], А. Турен [6] та інші зазначили, що для такого стану суспільства характерний перехід від економіки, що виробляє товари, до обслуговувальної економіки, до зверхності сфери послуг над сферою виробництва, створення інтелектуальних технологій.

Регресистська концепція становлення людського суспільства полягала у ствердженні наявності у ньому деградаційних тенденцій. Зокрема в Новий час цю традицію підтримав французький філософ-скептик М. Монтень, що вважав, що цивілізація нищить людину та суспільство, а відтак потрібно повернутись до природи, до першопочаткових засад суспільного існування [7].

Циклічна, що ґрунтується на доведенні коловороту, повторюваності та циклічності суспільного життя.

Загалом у філософських теоріях ХХ століття можна виокремити різноманітні за своїм змістом та традицією підходи до суспільного розвитку. Тут і агностичні¹, віталістські², антиістористські³, екуменічні⁴, екзистенціалістські⁵, герменевтичні⁶, теологічні⁷, комунікативні⁸.

Саме у суперечці цих концептуальних тверджень домінуючою виявилась прогресистська, котра реально визначає основні засади суспільного розвитку, дає змогу вичленити його особливості та тенденції, а в перспективі стати підставою соціального прогнозування.

Стосовно суспільного прогресу сьогодні одностайної думки немає, одначе, на нашу думку, слід підтримати його визначення як природно-історичного, закономірного процесу розвитку та зміни суспільства, ядро якого становить сходження від нижчих форм суспільної організації до більш високих та досконаліх.

Отже ж розглядати явище суспільного прогресу, потрібно комплексно, маючи на увазі низку важливих проблем, котрі полягають у специфіці підходу до нього. По-перше, можна робити це з погляду історичного процесу. А, по-друге, – з боку розвитку і зміни конкретно-історичних форм суспільної організації. Відтак суспільний прогрес можна трактувати як такий напрям розвитку, в якому реалізуються внутрішні можливості певної системи в процесі становлення якісно нової системи.

Зрештою слід акцентувати, що по-різному виявляють у сучасній філософії й основні критерії суспільного прогресу, розуміння яких вияв-

¹ К. Ясперс, Ф. Майнеке.

² В. Вільденбранд, Г. Ріккерт.

³ К. Поппер, А. Данто.

⁴ А. Тойнбі.

⁵ М. Гайдеггер, Ж. Сартр, А. Камю.

⁶ Х.-Г. Гадамер.

⁷ М. Бердяєв, Ж. Марітен.

⁸ Ю. Габермас, К. Ясперс.

ляє його природу та значення. До цих критеріїв можуть бути різні підходи. По-перше, суспільний прогрес можна розглядати з погляду його сутності як процесу становлення і розвитку людського єства. По-друге, – з боку характеристики та порівняння конкретно-історичних форм його реалізації у поступальному розвитку суспільства. По-третє, – з боку характеристики та порівняння ступеней розвитку різних країн в межах одного й того ж історичного етапу розвитку суспільства.

Важливим критерієм суспільного прогресу завжди був стан реалізації суб'єктивного начала усіх соціальних процесів – стану людської екзистенції. Відтак, що сприятливішими є умови інтелектуального та психічного розвитку людини, її морально-етичних якостей, то ширшим є простір для розвитку індивідуальних, властивих кожній людині властивостей.

Що людянішими є умови життя, то більше з'являється можливостей для розвитку у людини людського: розуму, моральності, творчих сил. Внаслідок цього важливим критерієм соціального прогресу стає рівень гуманізації суспільства, котрий визначається реальним станом у ньому особи, а саме ступенем її економічної, політичної та соціальної свободи, рівень задоволення її матеріальних та духовних потреб, стан психофізичного та соціального здоров'я.

Специфічна природа соціальних змін ставить завдання не просто розкрити те, що є виявом суспільного розвитку, але й сформувати процес соціального передбачення відповідно до засад суспільного прогресу. Давно відоме соціальне передбачення може за певних обставин виступати як: буденне, що характеризує життєво-повсякденний рівень функціонування соціального. На основі емпіричного досвіду люди звикли визначати ймовірні варіанти суспільного розвитку, прогнозувати майбутнє. Таке соціальне передбачення характеризується непостійністю, можливістю отримання помилкових висновків, бо не ґрунтується на теоретичних засадах; інтуїтивне, що виражає притаманну для того чи іншого суспільства психолого-емоційну сферу; наукове, котре має за основу стійкі закони та теорії, що відображають об'єктивні процеси розвитку суспільства.

Наукове передбачення є спеціальним видом прогнозування, котрий має свої конкретні методи. Воно, по-перше, може бути пошуковим і полягає у аналізі перспектив розвитку, тенденцій, що характерні для

сучасного стану суспільства, у майбутньому. По-друге, нормативним, що виступає у вигляді раціонально організованого аналізу можливих шляхів суспільного розвитку на основі оптимізації процесу його управління (тут можуть формуватися ідеї, гіпотези, що здатні реально змінювати світ). По-третє, аналітичним, і, по-четверте, так званим «прогнозом – застереженням».

Специфічними є і методи наукового соціального прогнозування – екстраполяція, історична аналогія, комп'ютерне моделювання, сценарій майбутнього, експертна оцінка. Але потрібно зазначити, що соціальне прогнозування, яким би воно не було, неодмінно повинно дотримуватись певних правил, серед яких не можна ігнорувати ролі та значення об'єктивних умов та суб'єктивного фактору в суспільному розвитку. Хоча, для філософів ХХ століття взагалі характерно було часте звертання до проблем соціального прогнозування. Свої філософські концепції вони пропагували у поєднанні з виробленням загальної філософської стратегії майбутнього, створювали оригінальні підходи до трактування майбутнього.

Розвиток людської цивілізації призводить до виникнення таких ситуацій, котрі впливають на її стан, а також перспективи подальшого функціонування. Неминучими є наслідки економічного, соціально-політичного та культурного спрямування. Вони так чи інакше відображаються у сучасному суспільстві та мають проблемний характер, оскільки містять низку питань, на які людству потрібно відповісти. Серед проблемних ситуацій існують і такі, котрі можна розглядати як глобальні, тобто притаманні всій цивілізації.

Слід сказати, що не всяку суспільну проблему можна кваліфікувати як глобальну. Основним критерієм тут є кількісний – геопросторовий фактор. Маються на увазі розміри території, на якій ці проблеми актуалізуються та виявляються з особливою гостротою. І відповідно до цього будь-яку суспільну проблему можна назвати глобальною, якщо вона стосується всієї планети або її регіону загалом. Причому в цьому разі слід абстрагуватись від тих суспільних проблем, що властиві лише певній державі або групі держав, тобто обмеженому ареалу світового геопростору. Відтак маємо справу з локальними, регіональними проблемами.

Із кількісним критерієм слід враховувати і якісний, який виявляє основні ознаки глобальності у суспільних процесах. Серед таких

факторів слід назвати: зв'язок з життєвоважливими інтересами людства загалом; вияв проблеми як об'єктивного фактора розвитку світу; залучення до вирішення суспільних проблем зусиль всього населення планети або, принаймні, його більшості; майбутню перспективу неправних наслідків життєдіяльності суспільства для всього людства у разі невирішеності та неподоланості глобальних суспільних проблем. Викладене дає можливість повною мірою кваліфікувати ступінь глобальності тих проблем, які виникають у людства.

Водночас слід назвати і ті характеристики, що виявляють якісний бік глобальних проблем сучасності, чим допомагають виявити їх сутність та допомагають розібратись з їх становленням та перспективою формування шляхів для їх подолання у майбутньому.

По-перше, глобальним проблемам сучасності притаманна мобільність, що виявляється насамперед у зміні їх інтенсивності залежно від просторово-часових параметрів. У низці випадків глобальна проблема, втрачаючи актуальність для цивілізації загалом, може перейти на регіональний, локальний рівень, або зовсім зникнути (прикладом може бути існування проблем зі здоров'ям людства, котрі були подолані в результаті досягнень сучасної медичної науки, зокрема це стосується такого захворювання, як віспа).

По-друге, це взаємозумовленість та взаємозв'язок основних глобальних проблем.

Сьогодні очевидною стала теза про детермінацію суспільної проблемності, адже одні проблеми можуть сприяти трансформації інших, зумовити їх інтенсивність та особливості вияву. Питання глобалізму фактично виводить нас на розуміння всепланетарного характеру процесів, що супроводжують розвиток сучасного суспільства. Нині фактично сформувалася єдина цивілізація з певними притаманними їй загальними рисами. Сьогодні ми можемо стверджувати, що ті чи інші питання рівнозначно турбують всіх людей, незалежно від їх расової, етнічної чи державної приналежності. Саме тому можна говорити про загальнопланетарну єдність людства, основою якої фактично є глобалізація його розвитку.

Своєрідним «полем», що охоплює всі сфери суспільного життя (сюди зараховують як «підполя» – політологію, право, релігію, філософію), пронизує всі структури і виступає єдиним простором контакту

різних поколінь, є культура [8, с. 11–13]. Культура складається як певний спосіб, зразок поведінки та впорядкування дійсності на основі виявлення і додержання індивідуальної волі та використання естетичного смаку, що виважує розум передчуттям його меж та вибором доцільності. Культурна сфера життя (третя «критика») узгоджується з громадянським станом (друга «критика») і з державою. У праці «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» І. Кант зазначає, що історичний процес невпинно наближає людський рід до встановлення правового громадянського суспільства [9, с. 5–25]. Такий правовий устрій складається в межах одного народу за правом державного громадянства. Проте, як вказує А. де Токвіль, досліджуючи індивідуальну волю і свободу громадянина, небезпека з боку державного апарату розпочинається з підміни у свідомості громадян значення поняття свободи. Так трапляється, коли свобода від деспотизму чи свобода як незалежність індивіда від його соціального походження набуває перетворення (інверсії) в сенсі безпеки людини, яку мають гарантувати їй державні інститути влади [10, с. 237–249].

Цікавими філософськими пошуками щодо розвитку сучасного суспільства є філософська доктрина Дж. Макліна. Основним об'єктом дослідження його теорії стало громадянське суспільство, така зацікавленість зумовлена тривалим вивченням взаємопов'язаності особи та суспільства. У центрі філософської уваги перебуває проблема свободи і форми її особистого та соціального здійснення. Громадянське суспільство Дж. Маклін визначає як систему розвитку персональної та соціальної ідентичності в контексті культурних традицій. Здійснення свободи в процесі формування культури і громадянського суспільства має для нього значення соціального прогресу. Однак внаслідок так званого об'єктивного знання, на думку Дж. Макліна, сенс життя людини зводиться до матеріального порядку і піддається справжньому закріпаченню з погляду на даровану людині Богом свободу вибору. Як охарактеризував цю ситуацію папа Іван-Павло II, людство підійшло до ХХІ ст. з відчуттям ситуації, яку можна визначити як кризу знань і розуміння, що склалася на тлі оперування поняттями «об'єктивного розуму». Як наслідок, людина, оманливо безмежна довіряючи науці та «об'єктивному розуму», потрапляє в раціоналістичну утопію соціального маніпулювання, що виявляється в генерованих трансформаціях у мисленні й

самоусвідомленні особистості. Тому саме значний імпульс до переусвідомлення причин трагічності всього XX ст. надходить від гуманістичного напрямку філософії, предметом й об'єктом уваги якого є культура, традиції і проблеми самоусвідомлення людини. Це покладає на філософію нагальну потребу «розвивати нові способи мислення й інтерпретації, що могли б уможливити людству пов'язаність його із свідоною, вільною і відповідальною активністю в житті людини» [11, с. 25].

Таким способом укладаються в суспільстві зразки особистої та соціальної поведінки, внутрішнім чинником яких є потреба добра як удосконалення і які набули значення духовних (нематеріальних) чеснот. Як наслідок, з'являється фундаментальне, базове право особи в суспільстві, що відноситься до її і фізичної, і соціальної дійсності, а саме: право людини жити за власною свідомістю і сумлінням.

3. Глобалізація – філософське мислення – правова культура

Глобалізація щораз активніше супроводжується значною інтернаціоналізацією суспільної діяльності на економічному, соціально-політичному та ідеологічному рівнях. Можна ствердити, що невпинний науково-технічний прогрес, розвиток нових наукоємких технологій виробництва, комп'ютеризація, удосконалення засобів масової інформації, поглиблення світового поділу праці та високий ступінь спеціалізації людської життєдіяльності – все це є стимулом до об'єднання населення планети у єдину соціокультурну цілісність.

Глобалізація, з одного боку, приносить користь людській цивілізації, бо дає змогу їй вирішувати свій розвиток за активної участі широких представницьких кіл. Особливо потрібно зазначити утворення так званого інформаційного суспільства, широке впровадження у практику людини сучасних інформаційних технологій та нових типів зв'язку. Широке використання сотової телефонії, інтернету, супутникового зв'язку сприяло інтернаціоналізації суспільства, зближенню різних елементів суспільства, консолідації людської цивілізації. З іншого боку, глобалізація суспільства як чинник значних змін, не лише спричиняє нові процеси, які характеризуються своїми властивостями, але й зумовлює певні проблеми, котрі також мають глобальний характер. Наприклад, розвиток атомної енергетики спричинив екологічну проблему, котра становить особливу загрозу життю людини за певних

умов, генна інженерія попри відчутну користь, може бути небезпечною для людської цивілізації, а питання клонування для стандартизації людських істот містить важливу етичну проблему.

Один з відомих сучасних економістів Б. Гавришкевич правильно зазначає особливості процесів сучасного світу: «Взагалі, здається, що технологія біжить попереду прогресу нашої цивілізації, оскільки колективна людська мудрість розвивається повільніше, ніж нові технології». І саме це він вважає підставою формування сучасних глобальних проблем.

Коли ми говоримо про природу глобальних проблем сучасності, то мусимо зазначити, що іноді до них належать всі суперечливі особливості сучасності, зокрема і такі, котрі за своїм еством не можуть бути всеземними, а саме – ерозію ґрунтів, інфляцію, захист прав людини тощо. Звичайно, що ці проблеми мають доволі широке поширення у світі, але не можуть бути названі глобальними тому, що вони цікавлять лише певну людину або групу людей, а цивілізацію загалом. Інша крайність – це зведення глобальних проблем сучасності лише до питань попередження війни та до екологічної кризи. У цьому разі особливо наголошується на загрозі цих факторів для існування людської цивілізації і практично ігноруються можливі шляхи вирішення цих проблем.

У цьому разі завдання філософського осмислення глобальних проблем полягає у виявленні їх причин та пошуку можливих варіантів їх вирішення. Важливо виявити класифікацію сучасних глобальних проблем, що дасть можливість розібратись з тими причинами, що їх зумовлюють. У сучасній науці єдиної думки стосовно цього немає. Одні вчені вважають, що можна виявити соціально-економічні, суспільно-політичні та культурно-ідеологічні проблеми. Проте така класифікація не дає можливості детальніше розібратись у всьому багатоманітті тих проблем, що існують сьогодні у суспільстві, зрозуміти основні причини, що їх зумовлюють.

На нашу думку, можна погодитись з такою класифікацією, котра розглядає три групи глобальних проблем, а саме: інтерсоціальні, що виникають у сучасному суспільстві між різними соціальними утвореннями (континентами, регіонами, групами країн, окремими країнами) на основі економічних, політичних та ідеологічних суперечностей. Тут

слід насамперед зазначити проблеми загрози ядерної війни, військових конфліктів, політичного насильства, міжнародного тероризму; проблеми у системі «суспільство-природа», що сформувались у результаті безконтрольності людини та суспільства за процесом освоєння природного середовища.

Цей тип глобальних проблем найперше характеризується своїм екологічним змістом, оскільки порушує питання існування людини та суспільства (атмосфера, гідросфера, космос, енергетика, сировина та ін.); проблеми системи «людина-суспільство», що пов'язані з наявністю суперечностей у сучасному суспільному житті. Звичайно, така класифікація є певною мірою умовною, оскільки вона лише у загальному вигляді розмежовує названі проблеми, а деякі з них можуть бути включені у будь-яку з вказаних груп, становити систему. Наприклад, такі проблеми, як продовольча, демографічна, проблема ліквідації небезпечних захворювань можна віднести до кожної з перерахованих груп.

Для кращого розуміння сутності глобальної суспільної проблематики важливо знати ті причини, що призводять до її існування. Одні вчені схильні вважати основною причиною такого наявності технічної цивілізації, котру сформували люди, і котра формує витратний спосіб життя людини. Інші пов'язують такий результат суспільного розвитку з руйнівними властивостями людини, котрій, мовляв, від природи приречено агресивність, прагнення до безмежного споживання.

Є і така думка, котра пов'язує це з певними ментальними станами людини, насамперед з лінівистію та егоїзмом сучасної цивілізації, котра не в стані вирішувати важливі завдання свого подальшого функціонування. Вирішення цих глобальних проблем, на думку цих вчених, – це активна боротьба з вказаними характеристиками людини та суспільства, відстоювання того, що необхідно обирати новий шлях, котрий буде ґрунтувався на активній праці на благо покращення людського суспільства. Сьогодні можна ствердити, що причиною виникнення та існування глобальних проблем сучасності є суперечності у суспільстві, котрі виявляють його багатоманітність, системність та структурованість.

У цьому випадку важко не погодитись з Йоганом ван дер Влоетом, що такий стан речей є своєрідною відповіддю на нову інтерпретацію часу, яка охоплює феномени того, як сучасна людина розуміє своє буття, і, як наслідок, як вона буде свій життєвий простір. Адже час в антро-

пологічно-екзистенційному вимірі – це не лише якийсь проміжок фізичного виміру, але щось набагато більше. Як зазначає Йоган ван дер Влоет, «час – це не тільки те, що минає, а й екзистенційний досвід минулого, теперішнього і майбутнього у їх різноманітних відношеннях, серед яких розвивається і розігрується справжнє життя» [12, с. 5].

Отже, маємо справу з екзистенційним трактуванням часу як важливої константи у справі формування та конструювання внутрішньоантропологічного та загальносоціального простору. Розуміння цього виміру трактування людиною часу є фундаментом правильної діяльності органів державної влади щодо побудови екзистенційних суспільних відносин, де людина не буде вже розглядатись як звичайний об'єкт, що перебуває під впливом часу. Людина буде тим вільним творцем своєрідного екзистенційно-часового виміру, який своєрідно засвідчуватиме її аксіологічну гідність та неповторність. Адже за техногенного підходу до людини вона не лише втрачає своє фізичне та психічне здоров'я, але, фактично, стає своєрідною невідлижною працею.

Відносини між органами державної влади та громадянами майже завжди містять елемент насильства, оскільки держава здебільшого прагне спокою та добробуту, які можливі за відсутності конфліктів між індивідами. Проте в цьому сенсі кожна людина прагне дещо іншого, а саме діяльності та розмаїття. У цій перспективі можна зрозуміти ідею про те, що державні заходи ослаблюють енергію народу. Як зазначає Вільгельм Фон Гумбольдт щодо способу повчання держави своїх громадян, «дії, які держава вважає за найкращі, вона подає як результат своїх досліджень і потім або безпосередньо наказує громадянам виконувати їх, ухвалюючи певний закон, або опосередковано робить їх обов'язковими для громадян, провадячи якісь заходи, або ж спонукає їх, спираючись на свій авторитет, даючи певні винагороди, вдаючись до інших засобів заохочення, або, нарешті, просто рекомендує виконувати їх, наводячи аргументовані підстави» [13, с. 651]. Іншими словами, держава знаходить «правильне», на її погляд, рішення і старається різними способами зробити так, щоб його виконали громадяни. Звичайно, якийсь позитивний момент у такому стані речей є, адже досягають важливої мети – стабільності суспільства. Однак і негативних моментів є чимало. Немає гарантії, що рішення, які ухвалила держава, є правильними в морально-етичній перспективі, що, своєю чер-

гою, ставить під сумнів дотримання фундаментальних прав стосовно людської особи. Прикладів такого хибного підходу в історії людства безліч – від беззаконь та жорстокості древніх імперій до жахливих експериментів над людством різноманітних, наближених у часі до нас тоталітарних систем.

Окрім того, щодо ставлення органів державної влади до громадян, то навіть на рівні загальнолюдському важливо враховувати феномен свободи людської особистості. Ідеальним у цьому сенсі був би підхід, близький до висловленого Вільгельмом фон Гумбольдтом, де найкраще повчання мало би виявлятися у тому, щоб «продемонструвати людині всі можливі розв'язки проблеми, підготувавши її таким чином до самостійного вибору найдоцільнішого; або, що набагато краще, – дати їй змогу самій знайти розв'язок, докладно розповівши про всі труднощі, які треба подолати» [13, с. 651].

Звичайно, це був би ідеальний щодо людської свободи підхід. Проте застосувати такий підхід у відносинах «держава – індивід», з огляду на нерівномірність розвитку інтелектуальних та морально-етичних якостей людської особистості, не можна. Отож, розробляти мудрі рішення у владних колах повинні професійні експерти, а вже потім, за мудрого керівництва, подавати як ідеал для всієї спільноти. У цьому сенсі досить вдалим є слова В. Парсонса про те, що «там, де є присутня явно централізована влада, там присутній і експерт – часом на виду, часом у тіні; у згоді із виправданням влади чи в роботі над її зміною... цей експерт однією ногою стоїть у знаннях, а іншою – у владі й готує таємниці до практичного використання» [14, с. 334]. Отже, величезна відповідальність лежить на ідеологічних лідерах тих чи інших політичних систем, оскільки сама система є немовби машиною, керованою наосліп своїми керівниками, яка матеріалізує думки своїх керманичів.

Зрештою, слід відзначити, що суспільство, у якому є усвідомлення примату людської особи над суспільством, завжди стоятиме далеко від небезпеки прийняття ідеологій тоталітарного типу. Варто також сказати про явище, яке певним чином може бути пов'язане з релігійними структурами і яке в чомусь нагадує тоталітарний підхід до реальності. Тут маємо на увазі ситуацію, коли релігія «сприймається як фундаментальна основа, яка ділить людей на «своїх» та «чужих» [15, с. 193]. Наслідком такого стану речей буде збільшення напруженості всере-

дині суспільства, яке аж ніяк не відповідатиме ні цілям держави, ні церкви. Саме в цій перспективі вимальовується ще один напрямок для дій органів державної влади, які мали б стояти на сторожі релігійної свободи своїх громадян, не надаючи в законодавчому та інших вимірах переваги якійсь одній релігійній групі. У контексті України актуалізація цього принципу означатиме, щонайменше, невтручання органів державної влади у процес виділення якоїсь із конфесій українського християнства, як головної конфесії, із відповідним залученням державних коштів для розвитку лише її, що в подальшому загрожує використанням останньої в меркантильно-ідеологічних інтересах тією чи іншою політичною силою. Щобільше, органи державної влади мають також стояти на сторожі мирного співіснування цих конфесій та інших релігійних громад і використовувати різноманітні засоби впливу, щоб не допускати зародження релігійного екстремізму на теренах нашої держави. Оскільки і в соціально-філософській перспективі, і в релігійній суспільство не є ще досконалим, то держава, згідно з К. Бартом, «має завдання в іще не спасенному світі, в якому перебуває Церква, турбуватись – у межах людської розсудливості і людських можливостей, у разі небезпеки та застосування сили – про право і свободу» [16, с. 114–115]. Ба більше того, важливою структурною одиницею громадянського суспільства є людська особистість, яка, з одного боку, є автономною і такою, що будує свої стосунки зі собі подібними, а з іншого – вона, будучи частиною і світу трансцендентного, завжди відкрита і до принципів цього також рідного їй світу. Роль держави за такого розмежування політичної спільноти та громадянського суспільства полягає в тому, що вона «повинна забезпечити належне правове поле для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати на спільне благо взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у демократичному житті» [17, с. 257]. Лише повноцінні людські індивіди можуть побудувати ефективне громадянське суспільство. Важко уявити собі, щоб його побудували морально деградовані особистості. Тож зрозумілою є позиція церкви щодо поширення в суспільстві різних факторів, які в кінцевому результаті призводять до деградації людської особистості, наслідком чого може бути створення ненормальних відносин у соці-

уму, оскільки кожна особистість не існує окремішно, а пов'язана багатьма зв'язками з іншими представниками соціуму.

Ось чому правові європейські реформи XVIII ст. мали своєю ціллю не злагодити покарання злочинців, а зробити їх більш ефективними, оскільки застосування жорстокості мало допомагало в запобіганні злочинності, часто навіть провокувало ще більшу злочинність [18, с. 305]. Для прикладу, спостерігалась чітка кореляція між кількістю публічних страт та кількістю вбивств у тому місці, де ті страти відбувались [19, с. 62]. Ці реформи, сприяючи щораз більшому нарощуванню контролю влади над суспільством, зрештою, у XX ст. і привели до утворення масових форм соціальності тоталітарного типу, які засвідчили всю неієздатність такого підходу до людської особистості і змусили шукати нові шляхи для здійснення державою своєї місії. І в цьому випадку, церква, як інституція зовсім інакша від держави, може багато в чому привідкрити останній перспективи здійснення спільної справи.

У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що в суспільному житті, де відчутні наслідки глобалізації, що ведуть до перетворення людства на єдиний планетарний організм, релігія сприяє усвідомленню єдності і цілісності життя як такого. Тут релігія висуває максимум, найвищу вимогу, відповідно до якої оцінюються події і явища та формується ставлення до них. До того ж максимі надається безумовний, обов'язковий характер. Для стабільного існування спільноти вірян, суспільства і держави всі громадяни повинні дотримуватися і певних форм поведінки. Ідеться не лише про регламентацію й виконання тих чи інших культурних, релігійних, суспільних, правових звичаїв, порядків і норм, а про внутрішньо осмислене ставлення до них: чи допустимі вони як такі. Інакше кажучи, якщо припустити, що ці порядки й норми є продуктом діяльності людини і суспільства, то потрібно визнати їх відносний характер, можливість їх зміни разом з умовами навколишнього середовища.

Якщо ж погодитись, що звичаї, порядки й норми мають надлюдську природу, є вічними, абсолютними, то релігія виступатиме базовою системою не тільки окремих звичаїв, порядків і норм, а всього морального устрою, усієї морально-етичної системи суспільства й особистості. Тісно пов'язані з наведеними вище чинниками впливу світоглядно-ціннісні характеристики українського народу, що також

позначаються на особливостях державного устрою загалом, правової культури громадянина своєї держави зокрема.

4. Висновки

Сучасний розвиток людської цивілізації лише посилює ілюзію такої свободи, яка чималою мірою відповідальна за таке гедоністично-хижацьке ставлення до реальності, що підводить людство до межі екологічної катастрофи. Відповідно до такого підходу до реальності відбувалось і чітке визначення прав та обов'язків, які були сформовані, визначені для досягнення кінцевої мети тієї чи іншої сутності. Саме тому відмова від такого світогляду, від центрального поняття існування будь-чого призводила до виникнення ілюзійної свободи, оскільки обов'язки, які брали до уваги факт існування кінцевої цілі, переставали існувати. Як влучно зазначає А. Стрес, «цивілізація і громадська думка скеровується так, що людський прогрес вимірюється лише кількістю магазинів. Оскільки... людина сьогодні здатна мати незворотні впливи на природу, завдаючи їй непоправної шкоди, така глобальна культура виливається у глибоку екологічну кризу... сучасна екологічна криза, є передусім, моральною кризою концепції людини, змісту її індивідуального і колективного життя, її місця в природі» [20, с. 69–70]. Звідси, найімовірніше, можна зробити припущення щодо головного значення антропологічного чинника в більшості сфер, де спостерігається діяльність людської особистості. Із цього боку стає зрозумілим зміщення акценту до антропологічних складників впливу і в політичному вимірі людського буття, і у формуванні правової культури враховуючи реорганізаційний етап розвитку сучасної гуманітарної освіти в Україні. Відповідно – збільшується роль саме антропологічного чинника у феномені імплементації філософського мислення у формування правової культури.

Список літератури:

1. Dahrendorf R. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press, 1973. 336 p.
2. Арон Р. *Этапы развития социологической мысли*. Москва : Универс., 1993. 608 с.
3. Rostow W.W. *The Stages of Economic Growth*. Cambridge University Press, 1990. 272 p.

4. Bell D. The Cultural Contradiction of Capitalism; Етична думка. Москва, 1990. С. 251–255.
5. Toffler A. The Adaptive Corporation. Mitcham, Australia : Non-Subscriber, 1984. 217 p.
6. Touraine A. Critique of Modernity. Wiley-Blackwell, 1995. 416 p.
7. Монтень М. Опыты. Полное издание в одном томе. Москва : Альфа-книга, 2017. 1149 с.
8. Євдокимова Т.В. Взаємовідносини політики і релігії в соціокультурному просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук . Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. 16 с.
9. Кант И. Сочинения: в 6-ти тт. Москва : Мысль. Т. 6. 1966. 743 с.
10. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. Київ : Всесвіт, 1999. 590 с.
11. McLean G. Freedom, Cultural Traditions and Progress. Philosophy in Civil Society and Nation Building: Tashkent Lectures . Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2000. 186 p.
12. Влоет Й. ван дер. Антропологічне значення неділі. *Сопричастя*. 1994. № 4. С. 3–15.
13. Гумбольдт В. фон. Позитивна і негативна держава. *Лібералізм: антологія*. Київ : Смолоскип, 2009. С. 649–651.
14. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. Київ : Києво-Могилян. акад., 2006. 550 с.
15. Фархитдинова О.М. Християнська етика, секулярна мораль і светское право как сценарии современной религиозности. *Социальное учение Церкви и современность* : матер. Междунар. науч.-практ. конф., 12-13 мая, 2011 г. Орёл : Изд. Александр Воробёв, 2011. С. 190–194.
16. Барт К. Християнська община и гражданская община ; Оправдание и право. Москва : ББИ св. ап. Андрея, 2006. С. 64–115.
17. Папська Рада «Справедливість і мир»: компендіум соціальної доктрини Церкви. Київ : Кайрос, 2008. 550 с.
18. Бачинин В.А., Сандулов Ю.А. История западной социологии : учебник. СПб. : Лань, 2002. 384 с.
19. Кистяковский А.Ф. Исследование о смертной казни. Тула : Автограф, 2000. 272 с.
20. Стрес А. Антропологічні та культурні корені екологічної кризи. *Відповідальність за створіння в Європі: документи консультативних нарад з питань природного довкілля Ради Єпископських Конференцій Європи*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 59–70.

References:

1. Dahrendorf, R. (1973). Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford University Press. 336 p.
2. Aron, R. (1993). *Etapy razvitiya sotsiologicheskoy mysli*. Moskva: Univers. 608 s.
3. Rostow, W.W. (1990). The Stages of Economic Growth. Cambridge University Press. 272 p.

4. Bell, D. (1990). The Cultural Contradiction of Capitalism; Etychna dumka. Moskva, 1990. S. 251–255.
5. Toffler, A. (1984). The Adaptive Corporation. Mitcham, Australia: Non-Subscriber. 217 p.
6. Touraine, A. (1995). Critique of Modernity. Wiley-Blackwell. 416 p.
7. Montaigne, M. (2017). Opyty. Polnoe izdanie v odnom tome. Moskva: Alfa-kniga. 1149 s.
8. Yevdokymova, T.V. (2002). Vzaiemovidnosyny polityky i religii v sotsio-kulturnomu prostori (sotsialno-filosofskyi analiz) : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk. Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. 16 s.
9. Kant, I. (1966). Sochineniya: v 6-ti tt. Moskva: Mysl. T. 6. 743 s.
10. Tokvil, A. de. (1999). Pro demokratiyu v Amerytsi. Kyiv: Vsesvit. 590 s.
11. McLean, G. (2000). Freedom, Cultural Traditions and Progress. Philosophy in Civil Society and Nation Building: Tashkent Lectures . Washington: The Council for Research in Values and Philosophy. 186 p.
12. Vloet, Y. van der. (1994). Antropolohichne znachennia nedili. Soprychastia. № 4. S. 3–15.
13. Humboldt, V. fon. (2009). Pozytyvna i nehatyvna derzhava. Liberalizm: antolohiia. Kyiv: Smolokyp. S. 649–651.
14. Parsons, V. (2006). Publichna polityka: vstup do teorii y praktyky analizu polityky. Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad. 550 s.
15. Farkhitdinova, O.M. (2011). Khristianskaya etika, sekulyarnaya moral i svetskoe pravo kak stsenarii sovremennoy religioznosti. Sotsialnoe uchenie Tserkvi i sovremennost: mater. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 12-13 maya, 2011 g. Orel: Izd. Aleksandr Vorobev. S. 190–194.
16. Bart, K. (2006). Khristianskaya obshchina i grazhdanskaya obshchina ; Opravdanie i pravo. Moskva: BBI sv. ap. Andreyana. S. 64–115.
17. Papska, Rada «Spravedlyvist i myr»: kompendium sotsialnoi doktryny Tserkvy (2008). Kyiv: Kairos. 550 s.
18. Bachinin, V.A., Sandulov Yu.A. (2002). Istoriya zapadnoy sotsiologii: uchebnik. SPb.: Lan. 384s.
19. Kistyakovskiy, A.F. (2000). Issledovanie o smertnoy kazni. Tula: Avtograf. 272 s.
20. Stres, A. (2010). Antropolohichni ta kulturni koreni ekolohichnoi kryzy. Vidpovidalnist za stvorinnia v Yevropi: dokumenty konsultatyvnykh narad z pytan pryrodnoho dovkillia Rady Yepyskopskykh Konferentsii Yevropy. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. S. 59–70.